

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9 ФИЛОЛОГИЯ

5.9 PHILOLOGY

5.9.2 (10 01 03) ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО- ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)

5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИК)

УДК: 821.0

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-47-55

**РАВАНДИ ЭҶОД ДАР
РОМАНИ СОТИМ
УЛУҶЗОДА
«ФИРДАВСӢ»**

*Мурувватиён Ҷамила Ҷамол, д.и. филол., сарҳодими
илмии Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, (Душанбе, Тоҷикистон)*

**ПРОЦЕСС
ТВОРЧЕСТВА В
РОМАНЕ «ШАХНАМЕ»
СОТИМА УЛУҶ-ЗАДЕ**

*Мурувватиён Дҷамила Дҷамол, д-р филол. наук,
главный научный сотрудник отдела современной
литературы Института языка и литературы им.
Рудаки Национальной академии наук Таджикистана
(Душанбе, Таджикистан)*

**THE PROCESS OF
CREATIVITY IN THE
NOVEL ENTITLED AS
“SHOH-NAME” BY SOTIM
ULUGHZODA**

*Muruvvatiyon Jamila Jamol, Dr. of Philology, leading
researcher of the department of modern literature under the
institute of language and literature named after Rudaki
under the auspices of the Academy of Sciences of the
National Academy of Sciences of Tajikistan, (Dushanbe,
Tajikistan) E-MAIL: Alike-xan@mail.ru*

Сабабҳои ба романи филологӣ мансуб донишмандони романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода ба риштаи таҳлил катида шудааст. Тавсифи мухтасари меъёрҳои романи филологӣ пешниҳод гардидааст. Ақидае зикр шудааст, ки романи “Фирдавсӣ”-ро тибқи меъёрҳои зерин романи филологӣ номидан мумкин аст: дар он суҳан дар бораи раванди таълифи шоҳасари манзум “Шоҳнома” меравад, қаҳрамони асосии роман – филолог, шахсияти эҷодкор мебошад, ки ба олам диду назари хос дорад, аз озоди ботинӣ бархурдор аст, ба донишмандони асрори эҷодиёту илҳом ҷидду ҷаҳд мекунад. Зикр шудааст, ки қаҳрамони асосӣ – шоир Фирдавсӣ аз вазъи сиёсӣ ва завқи ҷамъият ботинан мустақилу озод аст. Ангезаи асосии асар раванди эҷод мебошад. Муаллифи роман мулоҳизахоҷиширо дар бораи эҷодиёт чун ифодаи озоди инсон баён мекунад. Барои ӯ ва инчунин барои қаҳрамони асосӣ эҷодиёт – озодӣ аст. Роман дар адабиёти тоҷик яке аз асарҳои навоҷарона буд, маъруфияти махсус касб кард ва дар умум сазовори арзёбии мусбати мунаққидон гардид. Мунаққидон зикр кардаанд, ки дар роман образҳои дурахшону ба худ хос офарида шудаанд. Китоб дар мавзӯи эҷод, тавсифи психологӣ “механизм”-ҳои раванди эҷодиёт бахшида шудааст, дар он масъалаи моҳияти эҷодиёт баррасӣ мешавад. Эҷодиёт диққати мутафаккирони ҳамаи замонаҳо ҷалб кардааст. Дар роман вазифаи калон – ба ҳам пайвастании таърихи ҳаёти қаҳрамон – шоир бо таърихи халқи тоҷик гузошта шудааст, вале пасманзари асосии он на таърих, балки раванди эҷод – кори

тамоми умри эҷодкор ба шумор меравад. Консепсияи мазкур – санъаткор ва таърих, санъаткор ва ҳукумат, санъаткор ва хунарро дар робитаи байни Фирдавсӣ ва султон Маҳмуд баррасӣ кардан лозим аст, ки барои шоир оқибатҳои фоҷиавӣ ба бор овард. Як қатор адабиётшиносону мунаққидон беш аз пеш ба гояи ин асар диққат медиҳанд. Суханони С.Улугзода дар мулоқот бо кормандони Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ аз соли 1983 дар бораи он, ки гояи нависанда сабки ўро муайян мекунад, зикр гардидааст. Хулоса шудааст, ки Улугзода ба масъала чун муҳаққиқ наздик мешавад, ки ҳар ҷузъи даврони шоири бузургро ба эътибор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, адабиётшиносӣ, романи филологӣ, раванди эҷодиёт, санъаткор, танқид, романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улугзода

Сделана попытка раскрыть причины, по которым роман «Фирдоуси» Сотима Улугзаде отнесен к филологическому роману. Дана краткая характеристика критериев филологического романа. Представлено мнение, что роман «Фирдоуси» можно считать филологическим по следующим критериям: в нём рассказывается о процессе создания поэтического шедевра «Шахнаме»; главный герой романа – филолог, творческая личность, имеющая непосредственный взгляд на мир, обладающая внутренней свободой, стремящаяся постичь тайну творчества и вдохновения. Отмечено, что главный герой – поэт Фирдоуси – внутренне независим от политической ситуации и вкусов общества. Основным мотивом произведения является творческий процесс. Автор романа излагает размышления о творчестве как о выражении свободы человека. Для него, равно как и для главного героя, творчество – это свобода. Роман явился одним из новаторских произведений в таджикской литературе, получил широкую известность и в целом положительную оценку критиков, которыми отмечено, что в нем созданы яркие, самобытные образы. Книга посвящена теме Творчества, психологическому описанию «механизмов» протекания творческого акта, рассматривается вопрос о сущности творчества. Творчество привлекало внимание мыслителей всех эпох. В романе ставится большая задача – соединить историю жизни героя – поэта с историей таджикского народа, но основным его фоном является не история, а творческий процесс – дело всей жизни творца. Эту концепцию – художник и история, художник и власть, художник и искусство – следует рассматривать во взаимоотношениях Фирдоуси и султана Махмуда, приведших к трагическим последствиям для поэта. Ряд литературоведов и критиков все больше обращают внимание на идейность этого произведения. Приведены слова С. Улугзаде на встрече с сотрудниками Института языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан от 1983 г. о том, что каковы идеи писателя, таковы и его стиль. Сделан вывод, что Улугзаде подходит к проблеме как исследователь, считающийся с каждой деталью эпохи великого поэта.

Ключевые слова: Фирдоуси, литературоведение, филологический роман, процесс творчества, тема, мотив, художник, критики, роман “Фирдоуси” Сотима Улугзаде

The author of the article made an endeavor to reveal the reasons why the author of the article classifies Sotim Ulugzoda to a philological novel. The author adduces a brief description of the criteria of the philological novel. In conformity with the author's opinion, the novel entitled as “Firdawsi” can be considered philological one according to the following criteria: Roman talks about the process of creativity of poetic masterpiece “Shoh-name”; the main character of the novel is a philologist, a creative person who has a direct view of the world with inner freedom, striving to comprehend the secret of creativity and inspiration. The protagonist is the

poet Firdawsi internally independent of the political situation, tastes of society in the novel. The main motive of the work is the creative process. The writer leads his thoughts about creativity, as the expression of human freedom in the relevant work. Both for the author of the novel and for the protagonist creativity is freedom. The novel was considered to be one of the innovative works in Tajik literature. The novel was widely known and, in general, a positive assessment of critics, which noted that the author created bright, original images in it. The book is devoted to the topic of creativity of psychological description of the “mechanisms” of the course of a creative act, the writer considers the issue beset with the essence of creativity. Creativity attracted the attention of thinkers of all eras. The author of the novel sets a great task - to combine the story of the hero's life - a poet with the history of the Tajik people, but we note that the main background, after all, is not a story, but a creative process is a matter of the whole life of the creator. The relevant concept is an artist and history, an artist and power, an artist and art, which, first of all, should be considered in the relationship of Firdawsi and Sultan Mahmud, which led to real tragic consequences for the poet. A number of literary scholars and critics are increasingly turning their attention to the ideology of this work, because, as Ulughzoda himself is correctly noticed at a meeting with the employees of the institute of language and language named after Rudaki under the Academy of Sciences of Tajikistan Republic in 1983 - what are ideas of the writer, such is his style. Ulughzoda is suitable for this topic as a researcher who is considered to be every detail on the great poet's time.

Key words: *Firdawsi, literary criticism, philological novel, creative process, theme, motive, artist, critics, novel entitled as “Firdawsi” by Sotim Ulughzada*

Таҳқиқи асари бадеӣ аз нигоҳи сохтори жанрӣ яке аз шартҳои калидии муайян кардани хусусиятҳои услубӣ ва маҳорати адиб ба шумор меравад. Мубрамияти мақолаи ҳозир – ташаккули романи филологӣ дар адабиёти асри XX дар мисоли “Шоҳнома”-и Сотим Улуғзода маҳз аз ҳамин нукта бармеояд. Романи филологӣ кайҳо боз дар адабиётшиносии баъзе мамлакатҳо, аз ҷумла Русия мавзӯи баҳсҳои доманадор гардидааст. (2; 3; 4)

Дар адабиёти тоҷик романи «Шоҳнома»-и Улуғзода як асари навоварона ба шумор меравад. С. Улуғзода бо ин роман ба тасвири шахсияти инсонӣ ва адабии Фирдавсӣ иқдом кард ва тавассути «Ман»-и ҳудаш онро зинда гардонд. Агар аз забони А. Боршаговский гӯем, «хонандаи андешаманди ин китоб дар бораи таърих дониши худро чиддан ғаний мегардонад, донишero, ки мо маъмулан на ба адабиёти бадеӣ, балки ба адабиёти илмӣ тааллуқ медиҳем» [6, 3].

Бечунучаро, романи «Фирдавсӣ» натиҷаи кори бузурги тадқиқотии нависанда аст.

Мувофиқи ақидаи А. Боршаговский, Сотим Улуғзода ва ҳамзамонони ӯ «...бештар дар бораи он воқеаҳои менавиштанд, ки то он дам касе аз хусуси онҳо чизе нанавишта буд, биноан дар ибтидо онҳо маҷбур буданд, ки муҳаққик, бойғонишинос ва таърихшинос ҳам шаванд. Гузашта барои онҳо шаклҳои жанрии тайёр, қолаби шаклгирифтаи маълумоти таърихиро омода накарда буд. Онҳо аз пайроҳаи нав равон шуда, насри муосирро ба вучуд оварда, мебоист ҳатман аз гузашта, аз дастоврадҳои баландпояи шоирона ҳамаи он чизero ба мерос гирифтанд, ки зинда бошанд, дилу чони халқро, бигузур дар шаклҳои дигари шоирона бошад, ифода кунанд, ҳаққонӣ ва дар намунаҳои олии баён намоянд» [6, 7].

Роман ба мавзӯи эҷод, тасвири психологӣ «механизмҳо»-и раванди фаъолияти эҷодӣ ҳамчун амали субъективӣ фард бахшида шуда, дар он нависанда масъалаи моҳияти эҷодро, ки пеш аз ӯ дар давраҳои гуногуни таърих дар мероси классикон вобаста ба инъикоси табиати раванди эҷодии Афлотун, Арасту, Августин, Ибни Сино, Хайём, Ҷ.

Бруно, Б. Спиноза, И. Кант, Ф.-В. Шеллинг, Л. Н. Толстой ва дигарон ба миён гузошта буд, мавриди баррасӣ қарор додааст.

С. Улуғзода, ҳамчун яке аз маърифатноктарин шахсиятҳои замони худ, барои ворид шудан ба олами пур аз рози эҷод ба таҳқиқи ангезаи озодии ботинии эҷодкор, масъалаҳои навоарӣ, шуур, имкониятҳои идрокии ӯ мекушид. Ин кӯшиш бо маҷмӯи масъалаҳои зебоишиносӣ, майли нависанда барои дарки нозуқиҳои халлоқият вобастагӣ дорад.

Дар роман ангезае вучуд надорад, ки дар он муаллиф ҳузур надошта бошад – фикру ҳаёли муаллифи роман ба дунёи мураккаби «Ман»-и худ, ба мувозинат, зебӣ, ки меҳвари асосии асарро ташкил медиҳад, банд аст. Ин ангеза то романи «Фирдавсӣ» низ нависандагонӣ тоҷикро ба дарки фалсафаи ҳаёт, андешаи бузургӣ ва шикастнопазирии рӯҳи инсон водор мекард. Хусусияти асосии илҳом ҳамчун ҷузъи раванди эҷод бо роҳҳои гуногун зоҳир мегардад.

Мавқеи муаллиф дар ин масъала дар гунапардозии (типикунонидани) симоҳову падидаҳо, дар хусусиятҳои офаридани чеҳраҳову манзараҳо, дар рамзиёти эҷодиёти ӯ, дар ҳуди интиҳоби мавод, дар дарку усули ҷойгир намудани мавод дар ҳикоят, дар интиҳоби далелҳо ва ангезаи онҳо дар тарҳу сохтмони асар, гурӯҳбандии персонажҳо, динамикаи ҳулку атвор ва ҷустуҷӯҳои фалсафии онҳо; дар системаи бадеию таҳқиявӣ, дар ороиши услубии асар инъикос меёбад. Аммо муҳимтарин ҳузурӣ муаллиф – эҳсоси рӯҳи шоири Асрҳои миёна тавассути таҳлили психологӣ, рӯҷӯҳои муаллиф, лаҳзаҳои муқаддимавӣ бо истифода аз истинодҳои байниматнӣ, ба вучуд овардани муҳити бадеҳагӯӣ, муносибати кинояомез нисбат ба баъзе қаҳрамонҳо, ба матни асосии асар ворид намудани рӯҷӯҳои сершумор, тафсирҳо аст.

Тавре ки А. Боршаговский қайд мекунад, тазодҳои робитаи муаллиф ва ҳукумат дар роман муносибатҳои хоссаеро тақозо мекунад. Романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода: «...Имкони нодиру софери пеш меорад, ки робитаи кӯҳнаву нав, даврони қадиму замрӯи ҳозира эҳсос ва арзёбӣ қарда шавад» [6, 4].

Нерӯи ангезандаи эҷод дар роман маҷмӯи таҷрибаи ҳаётӣ, маънавӣ ва эҷодӣ мебошад, ки асоси фалсафии сужетро таъмин мекунад ва ифшоӣ лаҳзаҳои нотақдор, нерӯҳои рамзу рози эҷод ва нури нуҳуфтаи онҳост ва муаллифи роман – Улуғзода дар баёни онҳо тамоми маҳорати худро чун муҳаққиқ ва нависанда истифода қардааст. Ягона мавзӯе, ки дар роман муфассал баён нашудааст, мавзӯи марбут ба талафи шахси маҳбӯб – марғи ҳамсари Фирдавсӣ аст, ки гӯё нависанда бо андешаи ҳифзи асрору фазои шахсӣ аз ин мавзӯ парҳез қардааст.

Асоси сужети романи «Фирдавсӣ»-ро ангезаи эҷод чун ангезаи ҷаҳонфарӣ ташкил медиҳад, ки дар он бахшҳои адабӣ, ҳатти робитаҳои Фирдавсӣ бо дигар шоирон ниҳоят зиёд ба назар мерасад ва ҷое, ки дар он яке аз хатҳои асоситарин муносибати Фирдавсӣ ва Унсурӣ «... имоми суҳанварон ва бузургтарин гӯяндаи кишвари мо, вассоф ва надими шоханшоҳи машриқ ҳазрати маликушшуаро Унсурӣ аст» (с.127)², ки қабл аз мулоқоташ манфӣ муаррифӣ шуда буд: «(...) маликушшуаро Унсурӣ номаи ҳокими Ҳиротро меҳонду худ ба худ табассум мекард (...). Вале чун дар поёни нома хабари роҷеъ ба Абулқосими Фирдавсиро хонд, табассум аз лабаш парид. Аз ин хабар вай беихтиёр ба худаш як хавфи ноён эҳсос қард (...), ӯ ҳаёл қард, ки агар ин китоби достонҳои ҷаҳоншӯб ба султон тақдим шаваду султон онро писандад, бегумон китоб ва соҳиби он шухрати азим пайдо хоҳанд қард ва он гоҳ аҷаб нест агар қасе ба қасидаҳои маликушшуаро нанигарад ва номи ифтихории

---

² Ҳамаи мисолҳо аз китоби “Фирдавсӣ”-и С.Улуғзода аст, ки тавсифи китобиносии он дар пайнавишт зери рақами 7 омадааст. Минбаъд танҳо ишора ба рақами саҳифаҳо меравад.

маликушшуарой ҳам насиби Фирдавсӣ гардад» (с.122); суҳбатҳо дар атрофи «Шохнома» (Суҳбати Фирдавсӣ, бо Маншурӣ, Лабибӣ, Адибӣ): «офтобро бо доман пӯшонда намешавад, инро маликушшуаро ҳам медонанд, вале бо вучуди ин банда аминам, ки эшон кӯшиш хоҳанд кард, арзиши онро назди султон аз будаиш камтар намоёнанд» (с.141); Моҳак: «Шунидам, ки шумо таърихи шеърӣ Аҷамро навиштаед» (с. 143); истинодҳои зиёд ба маъхазҳои адабӣ: дар бораи Фарруҳӣ: «Ба қавли муҳаққиқ, «маонии латиф дар пешгоҳи қалам ва қариҳаи ӯ чун мум буда ва ин суҳанвари неруманд» (С.148) ва ғ., ба мо имкон медиҳад, ки ин асарро ҳамчун як навъ пешрави романи филологӣ тавсия кунем.

Нависанда дар роман суолҳои филологии марбут ба зӯран чорӣ намудани забони арабӣ (Мутаваъӣ)-ро инъикос намудааст: «<...> Воқеан шумо барои ҷоҳилон менависед» (с. 141), ҳастии эҷодкор дар таърих аз нуқтаи назари муносибати ӯ бо ҳукумат: «Аслан... Унсурӣ худ кист? Мадроҳи силамуштоқе беш нест. Тамоми умраш, донишаш, заковаташро фақат ба мадҳи шох сарф кардаасту мекунад, дигар андешае надорад» (с. 117).

Сотим Улуғзода инчунин ба нақши шеър ҳамчун воситае барои тақвияти қудрат ва нуфузи ҳокимияти мутлақ диққати калон додааст. Ҳамин тарик, ӯ дар бораи назме, ки умдатан моҳияти панегирӣ (мадроҳӣ) ва қаҳрамонӣ дошта, дар он ҳам жанрҳои лирикӣ ва ҳам унсурҳои дидактикӣ рушд кардаанд, маълумоти пурмазмуни филологӣ медиҳад.

Ба гуфтаи Б. Ғафуров дар соли 1029 Маҳмуд Райро ба тасарруфи худ дароварда, ҳокими онро ба маҳбас андохт ва ҳама сарвати ба даст овардашро ба Ғазнӣ фиристод [1, 96]. Ба мавзӯи анъанавӣ: муҳолифати шоир ва шох - нависанда ангеҷаҳои нав ва асосҳои нави сужавӣ-компаратсионӣ ва маъноӣ ба миён мегузорад, ки дар ангеҷаи қудрат баён мешавад: «Султон мунтазир буд, ки шоир ба пой ӯ афтада гирьяву зорӣ мекунад, бахшиш мепурсад. Вале ин тавр нашуд, Фирдавсӣ қомати ба таъзим нима ҳамидашро рост карду бо аламу дард гуфт: “- Маълумам шуд, ки ба «Шохнома»-и ман нигоҳи ҷашмони қабил галтидааст. Аҳли ғараз назди шох номи маро сиёҳ кардаанд. Дар умри ҳафтодсолаам бадхоҳонам ба ман бухтонҳо зада буданд, вале на ба ин қабоҳату зиштӣ» (с. 215-216).

Дар тафовут аз жанри илмӣ – тарҷумаиҳолӣ дар романи «Фирдавсӣ муаллиф на танҳо ҳамчун офаридаи матни бадеӣ, балки ҳамчун муҳаққиқи забон низ амал мекунад.

Асари мазкур дар инкишофи жанри романи филологӣ марҳалаи муҳим буда, барои дарки анъанаҳои гуманистии гузашта дар робитаи ногусастани онҳо бо имрӯз имкониятҳои васеъ мекушояд. Ин мавқеи муаллиф дар роман дар мисоли муҳовараи шоир Фирдавсӣ бо ҳамсараш Фотима ифода ёфтааст: «Инсон ба дунё ҳамун фаришта пок ва бейб меояд, пас ин даррандахӯй дар табиати вай аз кучост? (...) Аз хирси чоҳ, нуфуз, сарват, хирси забардастӣ бар ҳамчинсонӣ худ» (с. 13).

Маъмулан дар ин гуна асарҳо эҷодкор метавонад шоир ва шояд донишманд ҳам бошад. Сотим Улуғзода дар ин росто дар кори худ аз бисёр одамон ва ҳаводиси воқеӣ истифода бурда, дар назди худ мақсади муҳимтар гузоштааст: китоби «Шохнома»-и Фирдавсӣ ва романи Улуғзода ҳамон як чизро собит мекунад – мавҷудияти мутлақҳои ахлоқие, ки на ба ҷанг ва на ба зулму истибод таъсир расонида наметавонанд. Суҳан дар бораи эҷодиёт ва озодӣ меравад. Ин ангеҷаҳо бо ҳам дар робитаи зич қарор дошта, асоси ахлоқиву эстетикӣ ва ғоявию бадеии романро ташкил медиҳанд. Нависанда дар мисоли Фирдавсӣ оид ба беадолатихое мулоҳиза меронад, ки қарнҳо бояд бигзарад, то башарият донаи боровари хиради офаридагори шохқори ҷовидонаро бидонад, ки ба сӯи ситорагон рафтааст ва ҳақиқати устувореро дар бораи ҳаёт ва маъноӣ ҳастии заминии мо дарк ва талқин кардааст. Ӯ ба тору пуди матни бадеӣ ворид шуда, тавассути Фирдавсӣ андешаҳои оид ба муҳити адабии он замон баён мекунад, чунин менамояд, ки гӯё ду дӯсти ҳамфикр суҳбат мекарда

бошанд: «Ҳарчи бештари одамон онҳоро (достони «Шохнома» – М.Ч.) бо шавку завк мутолиа мекарданд, аммо касе ба сарнавишти офарандаи онҳо алоқаманд набуд. Дуруст аст, ки мардум дар ситоиш кӯтоҳӣ накарданд, вале ин ягона чизе буд, ки ба зиммаи нависанда афтод» (с.78). Нависанда иштирокчии монологи қаҳрамони худ гардида, чунин гила мекунад: “Чаро шухрати хунарманд танҳо пас аз маргаш меояд?”. Ва гӯё ба ин суол посух медихад: шояд аз он сабаб бошад, ки санъаткор аз замони худ пештар рафтааст ва ҳамзамонаш ба дарку кадрдонии истеъдоди ӯ қодир нестанд.

Нависанда дар талош аст, то коргоҳи эҷодии шоирро бо ворид шудан ба олами ботинии шахсияти эҷодкор, ки ба он хастагӣ, танҳой, худифшой, тавоноии дарки воқеият ва арзёбии саҳеҳи он хос аст, бозгӯ кунад. Олами ботинии қаҳрамони эҷодкор ба дарки гузашта ва муқоисаи он бо имрӯз нигаронида шудааст. Дар роман барои таҷассуми раванди эҷодӣ ва дарки маънавии он суҳанони Фирдавсӣ нақши хосса дорад: «-Агар кори банда фақат назм кардани қиссаҳои тайёр мебуд, кор сахл буд,-гуфт дар охир Фирдавсӣ, - аммо дар ҳақиқат ин тавр нест. Маро лозим меояд, ки аз гунаҳои ривоятҳои ҳар як дoston бехтаринаш баргузинам ва сипас ин бехтаринҳоро аз ҳар гуна зиёдатихо, берабтиҳо ва ғайраҳо тоза, ноҳамворихоро ҳамвор кунам, чойҳои холиро пур кунам, миёни воқеаҳо равобити ботиниашонро дарёбам ва барқарор созам, маъно ва мафҳуми инҳоро бичӯям. Ба илова, чандин дostonҳо дар «Шохнома»-и мансур нестанд, банда онҳоро аз дигар маъхазҳои хаттиву шифоҳӣ ба даст овардаам. Дар ривоятҳо воқеаҳои таърихӣ гоҳе ғалат баён шуда ё ғалат тафсиру ташреҳ шудаанд, ҳақиқати инҳоро низ дарёфтани ё ба ҳақсу қиёс барқарор кардан лозим меояд. Хулоса, маҷмӯи ривоятҳо моддаи хоме беш нестанд, банда аз онҳо достони комил дармеоварам, ки аз «Худойномак» тафовути куллий дорад» (с. 68).

Ба ин маъно романи «Фирдавсӣ» офариниши нодирест, ки манзараи муфассал, зиндаю мукаммали раванди эҷодии муаллифро ифода мекунад. Баъзан, дар мулоҳизаҳои худи С. Улуғзода ҳарфҳои таассуфангез ба назар мерасад: «Писари тундхӯ (...) як пагоҳ сари як мочаро қаҳр карда аз хона бадар рафт. (...) Мусибати ногаҳонӣ Фирдавсиро ба бистари беморӣ афканд. Ӯ мегиристу менолид» (с. 97) ва мо ҷозибай маҳсули раванди адабию ҳис мекунем, фардияти ин коргоҳ бо ҳама печидагии рӯзмарра, шахсӣ, иҷтимоӣ, гуногунҷабҳагӣ, «озодӣ» ва дар айни замон «вобастагии» иродаи муаллиф, ки дар он бо истифода аз матнҳои классикӣ муаллиф андешаҳои худро дар бораи асрори калом ифода мекунад ва ин хусусияти филологии романро тақвият медиҳад. Дар баробари ин мо дусатҳии муайянеро мушоҳида мекунем, ки вобаста ба он муаллиф гӯё бо баъзе фосолаҳо оид ба ҳаёти худ нақл мекунад: ӯ ҳам персонажи асосӣ ва ҳам мушоҳидакунанда аст. Чунин дусатҳӣ дар эпизодҳои Рустам ва Сӯҳроб, вақте ки падару писар дар ду ҷониби ба ҳам зид қарор доранд, ба таври равшан инъикос ёфтааст. Рустам – Сӯҳроб, Шивочӣ – Шондип, Фирдавсӣ – Ҳушанг, Сотим Улуғзода – Азиз Улуғзода, ки ин он наҳи борикест, ки ҳамеша давомнок аст, мисли баҳше аз рӯҳи ноаён дар офаридаи худ – зинда, бемор, ки бо дарди эҷод марсияе аз парвозу сукут эҷод мешавад.

Масъалаи эҷод дар роман ифодаи нисбатан ҳамаҷонибаву фарогире касб намуздааст. Ва дар ин қор, албатта, ба нависанда муаллими ӯ, ҳамкасб ва ҳамқораш, қаҳрамони роман – шоир Фирдавсӣ кумак карда, бо ҳамқаламии хеш, ҳамдами адабии Улуғзода гардидааст. «Аммо кучост он харидор?» (с. 78) – ин суол муҳокимаҳои Улуғзода ва Фирдавсиро дар бораи вобастагии санъаткор ба носозгории рӯзгор идома медиҳад. Баъзан андешаҳои муаллиф ва қаҳрамони ӯ то ҳақде васл мешаванд, ки ба назари хонанда муаллифи роман худ «персонажи шахсии худ» мегардад. Нависанда гӯё дар симои қаҳрамони худ арзи вучуд карда, хешро маҷбур месозад, ки бо афқору эҳсосоти ӯ зиндагӣ кунад. Ҳамин тариқ, ӯ хусусиятҳои аз

чехраи Фирдавсӣ гоҳе дар шахси худ меҷӯяду месозад, ҳар як ҳаракатро рӯҳан сайкал медахад, ба чашмони ӯ менигарад, ба саволҳое, ки гӯё дода наметавонад, посух меҷӯяд.

Хусусияти дигари барҷастае, ки ангезаи жанриву услубии романи «Фирдавсӣ»- ро муайян мекунад, ифодаи мақсаднок ва хеле муфассали он - истифодаи пораҳои манзум мебошад, яъне С. Улуғзода дар роман аз осори худи Фирдавсӣ иқтибосҳо меорад, ки яке аз хусусиятҳои насри филологӣ ба шумор меравад. С. Улуғзода меъёрҳои расмии романро чун жанри озод, ки қодир аст хусусиятҳои гуногуни умумӣ ва жанриро муттаҳид созад, ба кор бурда, бо истифода дар ҳудуди 500 мисраи шеърӣ «Шоҳнома» насру назро дар ҳам омехтааст. Ин усул дар тӯли тамоми таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ истифода шудааст. Махсусан дар ибтидои қарни гузашта падидаи мазкур маъруфияти хосса касб карда буд.

Чунин ба назар мерасад, ки далели ин омезиш тавачҷуҳи С. Улуғзода нисбатан возеҳ ба нишон додани коргоҳи эҷодӣ ва олами рӯҳии шоир мебошад. Ҷой додани ашъор дар таркиби асари мансур падидаи мураккаб ва аз назари зебоӣ дорои аҳаммияти бадеӣ аст, ки таҳлили он ба мо кӯмак мекунад, то яке аз ҷанбаҳои коргоҳи эҷодӣ, қаҳрамони асосии роман ва худи нависандаро муайян кунем.

Вале «оё чунин пурдонӣ ба парвози ҳаёлот ҳалал намерасонида бошад?» – мепурсад адабиётшинос А. Боршаговский. – Оё бори илм барои санъаткоре, ки ба ғами озодона офаридани ҳислатҳо ва асрори сужети шақангез гирифта аст, гаронӣ намекарда бошад? Мегӯянд, ки Шекспир ё Марло, ҷонибдорони ниҳоятӣ новобастагии эҷодӣ бадеӣ аз ҷаҳорҷӯбҳои таъйиҳандаи илми таърих буданд, - худашон ин илмо дар чехраҳои бадеӣ меофариданд, ҳарчанд пеши назарашон ба ҷуз Плутарх ё ёддоштҳои Ҳолиншед - муаллифи Солномаҳои Англия, Шотландия ва Ирландия» - Қ.М), инчунин асарҳои ҷомеи нотамому консепсияҳои олимони чизе набуд» [6,7].³

Ин омезиши мураккаб аст. Чунин омезиши шаклҳои гуфтори манзуму мансур чун «ҳикоя андар ҳикоя» ба назар мерасад, ки ба муаллифи роман имкон мебахшад, то дар бораи санъаткор, сарнавишти ӯ, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонсозии ӯ, мушкилот, эътирозҳо, ҳашму ғазабҳо бо камолӣ бештари бадеӣ андешаояшро баён созад. Ин синтез тавассути нависанда дар ду сатҳ анҷом ёфтааст: сохторӣ – дохил шудани унсурҳои шеър ба матни мансур ва ҳамчунин мавзӯӣ – мувозинатҳои байни матнҳои манзум ва ҳикояҳои мансур.

Одатан ин усул ба баёни комилтари маъноӣ ва тақвияти таъсири бадеӣ мусоидат карда, барои эҷоди маъноӣ мураккабтар ба нависанда шакли алтернативии татбиқи муқаррароти фалсафӣ бадеӣ ӯро пешниҳод менамояд. Ҳар байт дар роман ҳамчун мавзӯӣ «тафсир» ва ангезаи эҳсосот амал карда, чун нерӯи азими ҷамъбастананда метавонад василае барои таҷаллии мавқеи нависанда дар назар гирифта шавад, ки дар он омезиши нодири дидгоҳи илмӣ, дақиқкият дар ниҳорши як достони шоиронаи илҳомбахш мавриди таҳқиқи бадеӣ Улуғзода қарор гирифтааст.

Мисраҳои шеърӣ истифодашуда се таркибдоранд: 1) фикр ё чизи одӣ, ки ба осонӣ шарҳ дода мешавад: дар ҳикояи «Баҳс бо имом» муаллиф барои он ки тамасхури Фирдавсиро оид ба қоди худ дар радифи қоди аз ҳад зиёд баланди имом тасвир намояд, аз мисраҳои зерин истифода бурдааст:

*Эй хоҷа, дарозет расидаст ба ҷое,
К-аз аҳли самовот ба гӯши ту расад савт.
Гар умри ту чун қадди ту будӣ ба дарозӣ,
Ту зинда бимондӣ бимурдӣ маликулмавт* (с. 22);

³ Тарҷумаи устод Абдурахмон Абдуманнонов.

2) бо мақсади тақвияти бадеияти забон, бадеияти ифодаи нутқ (тавсифу ташбех, истиора, муқоиса, муқолиғаву игроқ ва ғ.), мисол, симои ҳамсари шоир Фотимаро Улуғзода чунин тавсиф карааст: «зебою дилрабо», «дилкаш», «чашмони шахлои бануре дошт», «тарбятдида», «хушсавод»;

3) таъсири ниҳонӣ, эҳсоси махсус - шавқе, ки баъди хондани асар пайдо мешавад ва ҳиссиёте, ки аз ин асар ба вучуд меояд, махсусан дар лаҳзае, ки вақте Султон Маҳмуд аз мисраъҳои аз «Шоҳнома» навиштаи Ҳасанак Микола дар номае ба Раҷа Нахравола ба ваҷд омадааст:

«Агар чуз ба коми ман ояд ҷавоб,

Ману гурзу майдону Афросиёб» (с. 262).

Дар роман аз сатрҳои аввал хонандаро саҳеҳияти рӯйдодҳои воқеӣ фаро мегирад, чунин матн фаъолии идроки ҳам хонанда ва ҳам муҳаққиқро тақозо мекунад. Ва, агар ба назар гирем, ки филология ҳамеша чун илми идрок, яъне дарки матн баррасӣ мешавад, пас дар таҳқиқи мо маҳз матни роман ҳадафи асосии омӯзиш қарор мегирад.

Роман боз ҳам собит месозад, ки С. Улуғзода дар интиҳоби мавзӯ ба принципҳои худ содиқ буда, бори дигар хонандаро бо ҳаёти яке аз сармадҳои маъруфи адабиёти форсии тоҷикӣ, бо хунарманди воқеан пуршӯру самимӣ, фидокор, ҳақиқатпараст, таҳаммулнопазир нисбат ба беадолатиҳо, қодир ба ишқу нафрати бегараз – бо Фирдавсӣ ошно месозад.

Романи «Фирдавсӣ» - як достони ғайримаъмулии филологӣ дар мавзӯи раванди эҷод аст, ки дар он сарвати васоити бадеӣ барои ифодаи навъҳои эҳсосот бо чузӣи рӯзмарра, ки тасвири ҳаёти як давраи гузаштаи дур, чехраи шоири солхӯрда, парвози беохирро, ки ниҳоят, дар як маҳсули фарҳангии қодир ба ҷамъбасти тамоми сарватҳои халлоқона шаклгирифта омезиш ёфтааст, бозгӯ мекунад. Муаллиф назди худ вазифаи бузург мегузорад: пайвастанӣ таърихи ҳаёти қаҳрамон – шоир бо таърихи халқи тоҷик, вале мо мушоҳида мекунем, ки манзари асосӣ на таърих, балки раванди эҷод аст, шуглу ҳадафи тамоми зиндагии эҷодкор, аммо таърих дар манзари раванди эҷод ва ҷаҳонбинии эҷодкор нишон дода шудааст. Вале аз ин моҳияти таърихии воқеаҳо заррае кам намешавад, баръакс - дарки ақлонӣ ба бор оварда, ғояи ахлоқию фалсафӣ касб мекунад.

Ин роман муносибати махсусро ба нахустсарчашмаҳои ибтидоӣ тақозо мекард, ки барои дарки эҷодиёти С. Улуғзода муҳим аст. Ба осонӣ нишон додан мумкин аст, ки дар ҳар як матни адабӣ нависанда ҳалли масъалаи назариеро, ки муҳаққиқро ба худ машғул доштааст, таҷассум карда, инчунин ҳалли он масъала ба талаботе, ки Улуғзодаи мунаққид дар назди адабиёти тоҷикӣ гузоштааст, мувофиқат мекунад. Ба назар мерасад, ки ин амр қисман ва ба таври хоса ба хусусиятҳои қаҳрамони роман ва ба таври густурдатар ба қаҳрамони адабӣ умуман дахл дорад.

Роман шуҳрати васеъ ва дар маҷмӯъ аз ҷониби мунаққидон мусбат арзёбӣ ёфт, аз ҷумла қайд гардид, ки муаллиф дар он образҳои барҷаставу ба худ хоссаро офаридааст. Р. Мусулмонқулов ба ҷанбаи сабки роман дахл намуда, диққати асосиро ба истифодаи васеи нависанда аз бадеиёти эҷодиёти шифоҳии миллий, таъбирот, истилоҳот, истифодаи фаъоли «Ман» дар нақл, ки хоси давраи Фирдавсӣ буд, равона кардааст. Аз таҳлили муфассали Р. Мусулмонқулов маълум мегардад, ки ҷустуҷӯи сабки Сотим Улуғзода бо хусусиятҳои тафаккури миллий ва таҷрибаи эстетикӣ муосир мувофиқат мекунад [5, 128-137].

Бо таваҷҷуҳ ба он чи гуфта шуд, аён мегардад, ки яке аз хатҳои асосии сарнавишти эҷодкор ва раванди эҷоди офаридани «Шоҳнома» аст. Бешак, нависанда ҳам ба таърихи Сомониён, ҳам ба тарҷумаи ҳоли шоир мурочиат кардааст, вале қабл аз ҳама, ӯ марзи байни илму адабиётро шикаста, мекӯшад, ки масъалаи таҷассуми ҳадафҳои филологиро

дар сохтори роман, муносибатҳои мураккаби ҷойгоҳи адабиёт ва филологияро дар ҷараёни эҷод ба таври худ таъйин намояд.

Бо таваҷҷуҳ ба ин воқеият, романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзодаро метавон аввалин иқдом дар ташаккули романи филологӣ дар адабиёти тоҷикӣ донист.

ПАЙНАВИШТ:

1. Гафуров, Б.Г. Таджики: Т.2. / Б.Г. Гафуров. – Москва: Наука, 1972. — 418 с.
2. Брагинская Н.В. Филологический роман: предварение к запискам Ольги Фрейденберг / Н.В.Брагинская // Человек. – 1991. – вып.3 – С.134-144.
3. Новиков Вл. Филологический роман “Старый новый жанр на исходе столетия” //Новый мир.-1999.-№10.-С. 193-205
4. Муруватиён Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа “Фирдауси” Сотима Улуғ-заде). – Душанбе: Эр-граф. 2018.-148с.
5. Мусулмониён, Р. Сабаки романи миллӣ. — «Садои Шарк», 1991, № 3, С. 128-137.
6. Улуғ-заде, С. Согдийская легенда: повесть, исторический роман, рассказы / С. Улуғ-зода; пер. с тадж.; [предисл. А. Борщаговского]. – Москва: Художественная литература, 1987. — 512 с.
7. Улуғзода, С. Фирдавсӣ: Роман. – Душанбе: Адиб, 1988 — 272 с.

REFERENCES:

1. Gafurov, B.G. Tajiks: V.2. / B.G. Gafurov. – M.: Science, 1972. – 418 p.
2. Braginskaya N.V. Philological novel: an introduction to Olga Freidenberg’s notes / N.V. Braginskaya // Human-being. - 1991. - Issue 3 - P.134-144.
3. Novikov V.I. Philological novel referred to as “An old new genre at the end of the century” // New World.-1999. - No. 10. - P. 193-205.
4. Muruvatiyon J. Formation of philological novel in Tajik literature referring to the 20th century (on the example of the novel called as “Firdawsi” by Sotim Ulughzoda). – Dushanbe: Er-Graph. 2018. – 148 p.
5. Musulmoniyon, R. Sabak of national novel. – “Sadoi Sharq”, 1991, No. 3, -p. 128-137.
6. Ulughzoda, S. Sughdian legend: story, historical novel, stories / S. Ulughzoda; translated from Tajik [foreword A. Borschagovsky]. - Moscow: Belles-letters literature, 1987. - 512 p.
7. Ulughzoda, S. Firdawsi: A novel. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1988 - 272 p.